

zeyli yeniden kaleme almıştır (İbn Kâdî Şühbe, IV, 13; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1122-1123). İbn Hacer'in *İnbâ'ü'l-ğumr'u* yazarken çok faydalandığı bu eserden İbn Tolun *et-Târîhu't-tezyil* adıyla bahseder (*el-Kalâ'idü'l-cevheriyye*, I, 181). Kitabın yazma nüshası ilk bulunduğu (Berlin Staatsbibliothek, nr. 9458) İbn Hacer el-Askalânî'ye nisbet edilmiş, daha sonra Wilhelm Ahlwardt eserin İbn Hicci'ye ait olduğunu ortaya koymuştur (*Verzeichnis*, IX, 65-66). Muhtemelen iki cilt hacmindeki kitabın II. cildini oluşturan bu nüsha, 769-815 (1368-1412) yılları arasındaki olayları ve vefeyât konularını içermektedir; ancak 805-808 (1402-1406) yılları arası eksiktir.

İbn Hicci'nin diğer eserleri zamanımıza ulaşmamış olup kaynaklardan onun geleceğe uyararak hadis aldığı hocalarının ve okuduğu ders kitaplarının isimlerini *el-Mu'cem* adlı eserinde bir araya getirdiği, zamanındaki Dimaşk medreseleri hakkında kaleme aldığı *ed-Dâris min aḥbârî'l-medâris* adlı kitabında bu medreseleri kurup vakfeden kimselerle oralarda ders veren âlimlerin hayat hikâyelerini anlattığı, Şemseddin İbn Abdülhâdî'nin *el-Muḥarrer* adlı eserinin bazı bölümlerini şerhettiği, bir reddiyede İsnevî'nin *el-Mühimmât ve'l-elğâz* adlı eserindeki birçok yanlışı ortaya koyduğu ve ilimlerin faydaları üzerine *Cem'u'l-müfterik* adlı bir eserle hocası İbn Râfi'in *Vefeyât*'ına bir zeyil yazdığı öğrenilmektedir (Nuaymî, I, 143; İbnü'l-İmâd, VII, 117). Bazan İbn Hacer el-Askalânî'ye nisbet edilmekle birlikte yazma nüshalarının çoğunda müellifi Zeynülkudât Ahmed b. Muhammed el-Hicci (el-Hacerî) olarak kaydedilen *el-Münebbihât 'ale'l-isti'dâd li-yevmi'l-mî'âd* adlı eserinde de İbn Hicci'ye ait olması muhtemeldir (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 481; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 394-395).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Sâfi'iyye*, IV, 12-14; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 3; VII, 121-124; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbiḥ*, s. 310-311; Nuaymî, *ed-Dâris fi târiḥi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 138-143; İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târiḥi's-Sâlihiyye* (nşr. M. Ahmed Dehmân), Dimaşk 1401/1980, I, 178-182; *Keşfü'z-zunûn*, I, 277; II, 1122-1123; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 116-118; Ahlwardt, *Verzeichnis*, IX, 65-66; Brockelmann, *GAL*, II, 63; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 105; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'erriḥine'd-Dimaşkuyin*, Beyrut 1398/1978, s. 229-230; Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*, Dimaşk 1412/1992, s. 481; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, Beyrut 1417/1997, I, 394-395; Muhammed Abd-i Alî, "İbn Hicci", *DMBİ*, III, 336-338.

SABRİ HİZMETLİ

İBN HİDÂYETULLAH

(bk. MUSANNİF).

İBN HİLÂL el-MAKDİSİ

(ابن هلال المقدسي)

Ebü Mahmûd Şihâbüddîn Ahmed
b. Muhammed b. İbrâhîm
b. Hilâl el-Makdisî
(ö. 765/1364)

Muhaddis.

714'te (1314) Kudüs'te doğdu. Sûfi İbrâhîm el-Havvâs'ın (ö. 291/903) soyundan geldiği için Havvâsî nisbesiyle de anılır (Zehebî, s. 33). Kudüs, Dimaşk ve Kahire gibi ilim merkezlerinde hadis öğrendi ve bu sahada temayüz etti. Zehebî'den İbn Mâce'nin *es-Sünen*'ini okudu; İbn Seyyidünnâs, Birzâlî, Alâî ve Zeynüddin el-İrâkî'den ders aldı. Memlûkler döneminde Şam valiliği yapan Tenkiz'in 729'da (1329) Kudüs'te inşa ettirdiği Tenkiziyye Medresesi'nde Alâî'nin ölümünden (761/1359) sonra hadis hocalığına başladı ve hayatının sonuna kadar görevini sürdürdü. Bu medresede hadis hocalığı yapmak için âli rivayetleri semâ yoluyla almanın ve onları iyi zaptetmenin şart olduğu (*Mevsû'atü'l-Filistiniyye*, III, 17) göz önüne alınırsa İbn Hilâl'in hadis ilmindeki yerinin önemli olduğu anlaşılır. Şâfiî fukahâsından olduğu belirtilen ve fazilet sahibi bir âlim olarak nitelendirilen İbn Hilâl el-Makdisî, Rebiülâhîr 765'te (Ocak 1364) Mısır'da vefat etti. İbn Hacer ise onun Kudüs'te öldüğünü kaydetmektedir.

Eserleri. 1. *Müşîrû'l-ğarâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve's-Şâm*. 23 Şâban 752'de (15 Ekim 1351) Kudüs'te tamamlanan eser, Filistin tarihi ve Kudüs'ün fazileti hakkında telif edilen ilk önemli kaynaklardan olup birinci kısmında Şam'ın sınırları ve faziletleri, ikinci kısmında Mescid-i Ak-sâ ile ilgili tarihî bilgiler ve onun faziletleri anlatılmaktadır. Muhammed b. Ammâr b. Muhammed el-Mâlikî eseri *Muntehe'l-merâm fi tahşîli Müşîri'l-ğarâm* adıyla ihtisar etmiştir. Kemâleddin es-Süyûtî ile Ebü'l-Yümün el-Uleymî'nin geniş ölçüde faydalandığı kitabın 5-7. fasıllarını ilk defa Guy Le Strange İngilizce tercümesiyle birlikte (bk. bibl.), daha sonra Ahmed el-Hâlidî (Yafa 1946) ve Ahmed el-Hâtimî (Beyrut 1415/1994) tamamını neşretmişlerdir. *Müşîrû'l-ğarâm*'ın kaynakları ve muhtevasıyla ilgili bir çalışma da Conrad Koenig tarafından yapılmıştır (*Islamic Geography*, LXXIV, 147-177). 2. *el-Miş-*

bâḥ fi'l-cem' beyne'l-Ezkâr ve's-Silâḥ. Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı ile İbnü'l-İmâm'ın *Silâhu'l-mü'min fi'd-du'â ve'z-zikr* adlı eserlerinden seçme dua ve zikirleri ihtiva etmekte olup yazma nüshalarından biri Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 1193), bir diğeri Berlin'de (nr. 3705) bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL*, II, 162). 3. *İntihâ'ü's-senen ve'ktifâ'ü's-Sünen*. Ebü Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine yapılan bir şerhtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1006). 4. *İktifâ'ü'l-minhâc fi eḥâdîsi'l-mî'râc* (a.g.e., I, 136). 5. *Ucâletü'l-âlim min kitâbi'l-Me'âlim*. Hattâbî'nin *Me'âlimü's-sünen*'inin muhtasarıdır (a.g.e., II, 1005). 6. *İfhâmü'l-mümâri bi-aḥbârî Temîm ed-Dârî*. Temîm ed-Dârî'nin Kudüs'e seyahatle ilgili rivayetlerini doğrulamak amacıyla yazılmıştır (*Mevsû'atü'l-Filistiniyye*, III, 370).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hilâl el-Makdisî, *Müşîrû'l-ğarâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve's-Şâm* (nşr. Ahmed el-Hâtimî), Beyrut 1415/1994, neşredenin girişi, s. 20-40; Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muḥtaş bi'l-muhaddisin* (nşr. M. Habîb el-Hile), Taif 1408/1988, s. 33; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 242; Takiyyüddin İbn Fehd, *Lahzû'l-elhâz* (*Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehebî* içinde nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Dimaşk 1347, s. 148-150; Ebü'l-Yümün el-Uleymî, *el-Ünsû'l-celil bi-târîḥi'l-Kuds ve'l-Halil*, Kahire 1283/1866, II, 499-550; *Keşfü'z-zunûn*, I, 136; II, 1005, 1006, 1589, 1707; Brockelmann, *GAL*, II, 162; *Suppl.*, II, 162; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 216; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 62-63; Conrad Koenig, "Der Kitâb muḥir al-ğarâm ilâ zijâra al-Kuds wa's-Şâm-des Şihâbeddin Abû Mahmûd Ahmed al-Mukaddasi", *Islamic Geography* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, LXXIV, 147-177; Guy Le Strange, "Description of the Noble Sanctuary at Jerusalem in 1470 A.D., by Kamâl (or Shams) ad Dîn as Suyûtî, Extracts Re-Translated", *JRAS*, sy. 19 (1887), s. 247-305 (aynı makale için bk. *Islamic Geography* [ed. Fuat Sezgin], Frankfurt 1993, LXXIII, 139-199); *Mu.Fs.*, I, 106; *el-Mevsû'atü'l-Filistiniyye*, Beyrut 1990, II, 611-612; III, 14, 17, 337, 370; VI, 810.

NURİ TOPALOĞLU

İBN HİNDÜ

(ابن هندو)

Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn
b. el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen
b. el-Hasen b. Hindü
(ö. 423/1032)

Filozof, hekim, şair
ve devlet adamı.

Lakabına bakılarak İbn Hindü'nün Hint menşeli olduğunu (Meyerhof, s. 95) yahut Hindücân beldesine mensup bulunduğunu ileri sürenler olmuştur da Arap

soyundan geldiği ve Kum şehrinde doğduğu bilinmektedir. Kendisinin Hintliler'den (Hünûd) "şehre gelen yabancılar" şeklinde söz etmesi de (*Miftâhu't-tîb*, s. 157) onun Arap asıllı olduğunu göstermektedir; ayrıca altı kuşak sülâlesinde Hint menşeli bir isme rastlanmamaktadır. Eğer bu iddialar doğru olsaydı nisbesinin İbn Hindî yahut İbn Hindûcânî olması gerekirdi. Esasen İbn Hindû nisbesi bugün hâlâ Araplar arasında kullanılmakta olup (İbnü'z-Zübeyr v.dğr., *Mu'cemû esmâ'l-l'Arab*, II, 1831) Araplar'ın kız çocuklarına verdiği Hind isminden gelmektedir (a.mlf.ler, *Sicillü esmâ'l-l'Arab*, IV, 2572). Soylu olması durumunda çocuğun isminin anneye nisbet edilmesi, Câhiliye şairi Amr b. Hind'in adında olduğu gibi Araplar arasında eski bir âdetti. İbn Ebû Usaybia İbn Hindû'yu "seyyid" lakabıyla anmaktadır (*Uyûnü'l-enbâ*, s. 429). Muhtemelen İbn Hindû Küfe'den gelip Kum'a yerleşen Kureyşli bir aileye mensuptur.

Çocuk yaşta ailesiyle birlikte Rey'e göç eden İbn Hindû on sekiz-on dokuz yaşlarına kadar bu şehirde yaşamış ve dil, edebiyat, tarih, İsnâaşeriyye akaidi alanlarındaki ilk tahsilini burada yapmıştır. Tenûhî onun Rey'de Adudüddeve'ye divan kâtipliği yaptığını belirtmektedir (*Nişvârü'l-muhâdara*, IV, 58). İbn Hindû'nun bu ilk işini on sekiz-on dokuz yaşlarında üstlendiği, Büveyhî Hükümdarı Rûknüddeve'nin Rey'i Sâmanîler'in elinden 342 (953) yılı dolaylarında aldığı (İbnü'l-Esîr, V, 243, 246) ve ailenin de aynı yıl Rey'e göç ettiği göz önüne alınırsa yaklaşık 335'te (946-47) doğduğu ileri sürülebilir. 353 (964) yılına kadar Rey'de kalan İbn Hindû o yıl yeni bir kâtiplik görevi almak üzere Errecân'a gitti. 369'da (979-80) tekrar Rey'e döndü. Burada hizmetinde bulunduğu Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd ile iyi ilişkiler kurdu. Fakat daha sonraki dönemde işini ve mevkiini kaybederek yoksulluk içine düştü. Zira Fahrüddeve'nin 373 (983-84) yılında Rey'de iş başına geçmesiyle Sâhib b. Abbâd birçok kâtime işten el çek-tirmişti.

İbn Hindû işsiz kaldıktan sonra Rey'i terkedip Nişâbur'a gitti. Burada dönemin en büyük filozoflarından Ebû'l-Hasan el-Âmirî'den felsefe ve mantık okudu. 375'te (985-86) Bağdat'a giderek İbnü'l-Humâr (İbnü'l-Hammâr) diye bilinen Ebû'l-Hayr Hasan b. Süvâr'dan tıp ve felsefe tahsil etti, onun en iyi öğrencilerinden biri oldu (İbn Ebû Usaybia, s. 430). Bu iki sima tıp ve felsefede doğrudan etkilendi-

ği filozoflardı. 380 (990) yılında Bağdat'tan Nişâbur'a dönen İbn Hindû burada Kâbûs b. Veşmgîr'in hizmetine girdi. 383'te (993) Kâbûs'un saflarında savaşa katıldı; Cürcân ve Taberistan'ı yeniden ele geçirme mücadelesinde onu hem kalemi hem de kılıcıyla destekledi. 391 (1001) yılına kadar Cürcân'da kaldı. Cürcân'da umduğunu bulamayınca Şîraz'daki Bahâüddeve b. Adudüddeve'nin hizmetine girmeye çalıştıysa da istediği görevi defalarca hicvettiği İbn Abdân aldı. İbn Hindû'nun 391-400 (1001-1010) yılları arasındaki dönemi hakkında bilgi yoktur.

402-403 (1011-1012) dolaylarında Bağdat'a dönen İbn Hindû, Fahrülmülk ile ilişkili kurmaya ve bir kâtiplik görevi almaya uğraştı. Çeşitli meclislerde kâtiplik günlerinden kalma özel cübbeyle bulunarak tecrübesi hakkında olumlu izlenimler yaymak istediği kaydedilmektedir. Bu esnada edebiyat, mantık, matematik ve metafizik alanındaki çalışmalarıyla ün yapmış bulunan Ebû Saîd el-Urmevî ile de görüşmüş olması muhtemeldir (Ali b. Zeyd el-Beyhakî, s. 136).

Kâbûs'un 403 (1012-13) yılında öldürülmesinden sonra iş başına oğlu Minûcihr'in geçmesi üzerine İbn Hindû Cürcân'a gitti ve sultanla yakınlık kurmaya çalıştı, ancak umduğunu bulamadı. Kendisi için yazdığı kasideyi sultan ödüllendirmediği gibi kasidede geçen bazı ifadeleri şahsına yönelik bir hakaret sayarak İbn Hindû'nun öldürülmesini emretti. Bunun üzerine filozof o devirde Gazneliler'in hâkimiyetinde bulunan Nişâbur'a kaçtı. Burada Muhammed b. İbrâhim b. Hemdân'dan rivayetle Şii hadislerini derledi. 404'te (1013-14) Nişâbur'u terkedip Kazvin'e giden İbn Hindû iktidar merkezi olan Rey'e bağlı çeşitli şehirlerde çalıştı. Bu dönemde Mecdüddeve ile annesi (Fahrüddeve'nin zevcesi) arasındaki iktidar mücadelesinde hanım sultanın tarafını tuttu ve himayesini kazandı. Bu sebeple Beyhakî onun "Rey seyyidesi"nin kâtiplerinden olduğunu söylemektedir (*Târîhu hükemâ'l-l'İslâm*, s. 93). Herhalde İbn Hindû'nun Mecdüddeve'yi hicvetmesi de aynı olaylarla ilgili olmalıdır. 411 (1020) yılında tekrar Cürcân'a giden İbn Hindû bu defa orada Minûcihr b. Kâbûs'un kâtipliğini yaptı. Döneminin bir şairi, İbn Hindû'yu 410'lu (1019) yıllarda Cürcân'da kâtiplik yaparken gördüğünü ve bu beldede meşhur olduğunu belirtmektedir (Yâkut, V, 169). Onun 421'de (1030) Deylem beldesinin yeni hükümdarı Nâtk-Bilhakk'a kaside

gönderdiği de bilinmektedir. İbn Hindû, oğlu Ebû'ş-Şeref İmâd'ın bildirdiğine göre 423 (1032) yılında Esterâbâd'da vefat etti (İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, XVII, 354).

İbn Hindû'nun felsefesi genelde Yeni Eflâtuncu bir karakter taşır. Bunda başta Âmirî olmak üzere hocalarından aldığı etkinin payı vardır. İbn Hindû'ya göre kâinat bir gâiyyet mevcuttur ve bu gâiyyet Allah'ın varlığına delil teşkil eder. Kâinatın bütünlüğü içinde bir fonksiyonu yahut yararı bulunmayan hiçbir şey yoktur. Kâinat ilâhî inâyetin bir sonucu olarak belirli bir amaca yönelmiştir (krş. Ebû'l-Hasan el-Âmirî, *et-Takrîr*, s. 300, 333-335).

Mevcudu "eylemde bulunan" ve "etkilenen" şeklinde tanımlayan İbn Hindû (*Miftâhu't-tîb*, s. 2) fiilleri tabii ve sınaî olmak üzere ikiye ayırır. Kuvve ise etki ve edilgiyi tabii şekilde oluşturan güçtür. Bu kuvve sayesinde oluşum ve dönüşümler meydana gelir ve Allah'ın murad ettiği nizam oluşur (*a.g.e.*, s. 9). Tabiat bütün cisimlere sirayet edip onları kemallerine doğru sevkeden ilâhî bir güçtür (*a.g.e.*, s. 92; krş. Ebû'l-Hasan el-Âmirî, *İnkâzû'l-beşer*, s. 252, 255; *et-Takrîr*, s. 334). Sınaî fiiller ise ikiye ayrılır. Başlangıcından bitimine kadar insana ilişkin sınaî fiiller (marangozluk, boyacılık gibi), başlangıcında insana ilişkin olup sonucu Allah'a ve tabiata kalmış fiiller (tarım gibi) (*Miftâhu't-tîb*, s. 19; krş. *et-Takrîr*, s. 335). Tabii ve sınaî fiillerdeki değişimler altı çeşit hareketle oluşur: Yer değiştirme, büyüme, solma / kuruma, dönüşme, oluş ve bozuluş (*Miftâhu't-tîb*, s. 96).

İbn Hindû'ya göre semanın altındaki en şerefli varlık olan insan nefis ve beden-den meydana gelmiştir. İnsanın nefsi ruhların, bedeni de diğer bedenlerin en şerefliisidir (*a.g.e.*, s. 25). İnsan eylemiyle vardır; bu sebeple insanı etkileme ve etkilenmeden yoksun âtil bir varlık farzetmek onu yok saymak anlamına gelir (*a.g.e.*, s. 2). İnsanın fâil oluşu, eylemde bulunuşu ondaki nefsin varlığından, tabii anlamda ise ruhun güçlerinden kaynaklanır. Bu görüş daha önce Fârâbî tarafından ayrıntılarıyla incelenmiştir (*Tahşîlû's-sa'âde*, s. 60-61). İbn Hindû, *Maqâle fi vaşî'l-me'âdi'l-felsefî* adlı eserinde insan ruhunun hakikatini ve bu konudaki ihtilâfları ele almıştır. Filozofa göre insan ruhu doğrudan sezgi ile kavranabilir. Zira ruhun varlığı delile ihtiyaç hissetmeden zorunlu olarak bilinir. Bitki, hayvan ve insan arasındaki farklılaşma da ruhî planda açıklanabilir.

Nefsi dört nitelikten (sıcaklık, soğukluk, ıslaklık, kuruluk) oluşmuş bedenî bir mizaçtan ibaret gören materyalist telakkîyi İbn Hindü reddeder. Çünkü tabii keyfiyetler kendi başına aktif olamazlar. Bu görüşler Plotin'in *Enneades*'indeki görüşlerle uyum içindedir (Abdurrahman Bedevî, s. 52-53). Nefis bedeninin hareket ilkesi olan mânevî bir cevherdir; zira cisim kendi başına harekete sahip değildir. İbn Hindü, İslâm felsefesinde yaygın şekilde kabul gören nefsin tür bakımından tek olup güçlerinin farklı olduğu şeklindeki telakkîyi benimsemez. Ona göre nebâtî nefis başka, insanî nefis başka türdendir. Bunun aksi olsaydı nebâtî nefsin hissedebildiği gibi akledebilmesi de gerekirdi ki bu hurafeden ibarettir.

İbn Hindü'ya göre nebâtî (hassâse) ve gazabî (hayvanî) nefisler ancak bedenle birlikte var olabilir ve bedenin dağılmasıyla yok olur. İnsanî (nâtık) nefislerin fiilleri ise yalnızca bir organizmadan ibaret olan bedenle alâkalı değildir. Dolayısıyla bedenin ölümden sonra dağılmasıyla nefis ruhaniyetine döner ve hep öyle kalır. Nefis gemideki kaptan gibidir; gemi batınca onu terkeder ve kendi başına yüzmeye devam eder. Bu konuda İbn Hindü, İslâm dünyasında tanındığı kadarıyla Plotin'in *Enneades*'ine ve Âmirî'nin kitaplarına dayanır.

Kemale ermemiş olan nâtık nefisler bedeninin dağılmasıyla yok olur. Şu halde ruhun bekası bilgiyle ve maddeden arınmayla irtibatlıdır. Cahil ruhlar bedeninin ağlarına takılıp kalmışlardır. Bu daha önce Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâzıla*'sında (s. 143) yer alan görüştür. İbn Hindü'ya göre ölümsüzlük nefsin zâtına dönüşü, bilgileriyle yücelişi ve maddenin engellemesi sebebiyle görünmeyen ruhanî varlıkları müşahade etmesidir; ruh ya nimetlere ve hazzâ garkolmuş yahut azaba ve acılara mâruz kalmış haldedir. Bu hal dünyada işlenen iyilik ve kötülüklerin karşılığıdır.

İbn Hindü, bir yandan nefsi cevher kabul ederken (*Miftâhu't-tıb*, s. 91) öte yandan onu "sûret olması bakımından tabii cismin kemali" olarak tanımlar. Filozofa göre üç türlü nefis vardır: Nebâtî nefis (merkezi karaciğer), hayvanî nefis (merkezi kalp), nâtık nefis (merkezi beyin). Bu üç nefisten her biri, üremeden başlayıp bilmeye kadar uzanan değişik fonksiyonlara sahiptir. Ancak İbn Hindü'nun bu fonksiyonları tek bir nefse irca edip etmediği, yani türde farklı nefisler görüşünde ısrarlı olup olmadığı çok belirgin değildir.

Akl ya çocuktaki gibi kuvve veya filozof-taki gibi fiil halindedir. Düşünme, kıyas yapma ve ayırt etme akıl sayesinde gerçekleşir (*a.g.e.*, s. 90); ancak akıl, bütün sırlara vâkıf olan bilme gücüyle küllî nefisten feyiz almaktadır (*a.g.e.*, s. 16). Mantık ise aklın bilgide olgunluğa erişmesini kolaylaştırır. Aklın tûmdengelim ve tûmevarım şeklinde başlıca iki fiili vardır. Kıyas ve deneyin birbirini temellendirmesiyle gerçek bilgiye ulaşılmış olur. Vahiy de bize şer'î ilkeleri sağlar (*a.g.e.*, s. 33).

İbn Hindü din, ilim ve felsefe arasında çatışma olduğu iddialarına da temas ederek bu problemin ilmî metodu alanı dışında kullanmaktan kaynaklandığını belirtir. İlmî bilgi deneyle, şer'î hakikatler ise ancak vahiyde elde edilebilir. Bütün bilgi alanlarını tek bir metodolojiye indirgeyen mutaassıp yaklaşım tehlikelidir. Zira böyle bir taassup, bilgine başka araştırma yöntemleri ortaya koyma hususunda yasaklar getirir ve gerçeğin görülmesine engel olur (krş. Ebû'l-Hasan el-Âmirî, *et-Takrîr*, s. 323).

Hocası Âmirî gibi İbn Hindü da ahlâk felsefesinin alanına nefsin yönetimi, ev yönetimi ve devlet yönetimi disiplinlerini alarak kapsamını genişletir (*Miftâhu't-tıb*, s. 54). Devlet yönetimini nübüvvet, imâmet ve siyasi iktidarın gerekleri düzenler. Nefsin ıslahı fikri üzerinde de duran filozof, olgun bir bilginin şehvetlerine hâkim olan ve bilgiyi yücelten kişi olduğunu vurgular. İnsan fiilleri konusunda akıl ve yapabilme gücünü (istitâat) birbiriyle irtibatlandırır. Zira akıllı insan gücünün yetmediğinden sorumlu olmadığı gibi kavramadığı şey konusunda da gayret göstermez (Muhammed Kürd Ali, XXIV/1 [1949], s. 38). Filozofa göre insan iradesi hürdür ve bu hürriyet gerçek bir insanî fiilin varlık şartıdır. İnsanın hür olduğu telakkisinin Allah'ın yaratma fiiliyle rekabet sayılacağını ileri süren Cebriyyeci görüşler doğru olsaydı insan gerçek fâil olamaz ve dolayısıyla şuurlu bir varlık olarak yok hükmünde kalırdı (*Miftâhu't-tıb*, s. 2).

İbn Hindü, siyaset felsefesinde Fârâbî'den etkilenmekle birlikte Fârâbî gibi konuyu metafizikle irtibatlandırmak yerine (*Tahşilü's-sa'ade*, s. 64) pratik alanla sınırlandırır. Filozofa göre toplum halinde yaşamının nihaî gayesi dünyada iyi ve güzel bir hayat sürmek, âhirette de iyi ve güzel bir âkibete kavuşmaktır (*Miftâhu't-tıb*, s. 4). Bunu sağlamak üzere toplum ortak yararlar ve iş bölümü esasına göre örgütlenir. Her meslek ve sanatın toplumda kendine göre bir üstünlüğü vardır;

zira birinin eksikliği halinde toplumda aksaklık ve zayıflık baş gösterir (*a.g.e.*, s. 4-5). Dolayısıyla erdemli toplumda herkes kabiliyetine ve gücüne göre yararlı bir işle meşguldür ve yaptığı işle genel mutluluğun kazanılmasına katkıda bulunur.

Eserleri. 1. *el-Kelimü'r-rûhâniyye mine (fi) l-hikemi'l-Yunâniyye*. Ebû Mansûr İbrâhîm b. Ali Dîvrâ adlı devlet adamına ithafen yazılmış olan bir Grek hikemiyat antolojisi (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1488; Fâtih, nr. 4041; Esad Efendi, nr. 3774). Mustafa el-Kabbânî'nin gerçekleştirdiği neşrinden sonra (Kahire 1900) eser, müellifin aşağıdaki ilk üç eseriyle birlikte Sahbân Halîfât tarafından tahkik edilerek *İbn Hindü: Sîretü-hû, ârâ'ühü'l-felsefiyye, mü'ellesâtühü* (Amman 1996) başlıklı ilmî çalışma içinde yayımlanmıştır (I, 252-480). 2. *el-Makâletü'l-müşevvika fi'l-medhal ilâ 'ilmi'l-felsefe*. Eserin halen elde bulunan bir özeti *Mültekaât mine'r-Risâleti'l-müşevvika* adıyla Tahran'da neşredilmiş (bk. *a.g.e.*, I, 195), aynı özeti Sahbân Halîfât *Muktefâfât mine'r-Risâleti'l-müşevvika fi'l-felsefe* adıyla yayımlamıştır (*a.g.e.*, I, 192-201). 3. *Maâlâ fi vaşfi'l-me'âdi'l-felsefi 'alâ sebîli't-takrîb ve't-tefhîm*. Ruhun bir cevher olduğu hususu ve uhrevî âkibetiyle ilgilidir. Tahran Üniversitesi Kütüphanesi (İlâhiyyât, nr. 242, 15/6616) ve Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nde (nr. 400, 33/634) nüshaları bulunan eser Sahbân Halîfât tarafından neşredilmiştir (*a.g.e.*, I, 227-251). 4. *Miftâhu't-tıb*. İbn Hindü'nun felsefe ve tıbbâ dair görüşlerini ihtiva etmektedir. Eseri, önce Mehdi Muhakkık ve Muhammed Ta-kî Dânişpejûh *Miftâhu't-tıb ve minhâcü't-tullâb* adıyla (Tahran 1368), ardından Sahbân Halîfât (*a.g.e.*, II, 482-785) yayımlamıştır. 5. *Divân*. 15.000'den fazla beyitten oluştuğu zikredilmektedir (İbn İsfendiyâr, s. 77). Sahbân Halîfât müellifin bazı şiirlerini çeşitli kaynaklardan derleyerek neşretmiştir (*a.g.e.*, I, 161-191). 6. *Enmûzecü'l-hikme*. Beyhakî bu eserden iktibaslar yapmıştır (*Târîhu hükemâ'i'l-İslâm*, s. 93-95). 7. *Maâlâti'l-firaq*. Tıp ekolleri hakkındadır. İbn Hindü bu eserini *Miftâhu't-tıb*'da zikretmiştir. 8. *eş-Şâfi*. Ayrıntılı bir tıp kitabı olup Dâvûd-i Antâkî *Tezkire*'sinde bu eserden iktibaslar da bulunmuştur. 9. *Maâlât bi'l-Arabiyye*. Müellif nüshasının beş cilt olduğu rivayet edilmektedir (İbn İsfendiyâr, s. 77).

Müellifin ayrıca kaynaklarda *Risâletü'l-visâta beyne'z-zunâh ve'l-lâta*, *el-Bül-*

*ga min mücmeli'l-hikme, Nüzhetü'l-
'ukûl, Resâ'il, el-Farq beyne'l-müzek-
ker ve'l-mü'ennes, el-Misâha, Kitâbü'l-
Emsâli'l-müvellede* adlı eserleri zikre-
dilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hindü, *Miftâhu't-tib ve minhâcü't-tullâb* (trc. ve nşr. Mehdi Muhakkık – Muhammed Takî Dânişpejûh), Tahran 1368, s. 2, 4-5, 9, 16, 19, 25, 33, 54, 90-92, 96, 157, 205; Fârâbî, *Tahşîl-
lû's-sa'âde* (nşr. Ca'fer Âl-i Yâsîn), Beyrut 1981, s. 60-61, 64; a.mlf., *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 143; Ebû Süleyman es-Sicistânî, *Müntehabû Şivâni'l-hikme* (nşr. D. M. Dunlop), Lahey 1979, s. 138; Ebû'l-Hasan el-Âmirî, *el-Emed 'ale'l-ebed* (nşr. E. K. Rowson), Beyrut 1979, s. 102; a.mlf., *İnkâz-
zû'l-beşer mine'l-cebr ve'l-kader* (Resâ'ilü Ebî'l-
Hasan el-'Âmirî içinde, nşr. Sahbân Halîfât), Amman 1988, s. 252, 255; a.mlf., *et-Takrîr li-evcâ-
hi't-takdir* (a.e. içinde), s. 300, 323, 333-335; Ebû Ali et-Tenûhî, *Nişvârü'l-mu'hâdara* (nşr. Ab-
bûd eş-Şâlec), Beyrut 1392/1972, IV, 58; Ebû Hayyân et-Tevhidî, *Meşâlibü'l-vezireyn* (nşr. İbrâhîm el-Kilânî), Dimaşk 1961, s. 125; Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, *et-Târîhu'l-Yemînî* (Ahmed el-Menîni, *el-Fethu'l-vehbî 'alâ Târîhi Ebî Naşr el-'Utbî* içinde), Kahire 1286, II, 170; Seâlibî, *Tetîmetü'l-Yetîme* (nşr. Abbas İkkal), Tahran 1353/1934, I, 139; a.mlf., *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377, I, 142; III, 397; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *et-Târîh* (nşr. H. F. Amedroz – D. S. Margoliouth), Kahire 1337/1919, VIII, 105; Ali b. Hasan el-Bâharzî, *Dümyetü'l-kaşr* (nşr. Sâmî Mekki el-Ânî), Kahire 1971, II, 35, 42-43; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. Yûsuf Hasan Bekkâr), Beyrut, ts., s. 183-184; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Muhammed Kürd Ali), Dimaşk 1986, s. 93-95, 136; İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzân* (nşr. Ahmed Emîn), Bağdad 1985, s. 62; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân: An Abridged Translation of the Taberistan* (trc. Edward G. Browne), Leiden 1905, s. 77, 227; Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvîn fi zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin* (nşr. Azizullah el-Utâridî), Beyrut 1987, III, 361; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1928, V, 169-173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 243, 246; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylü Târîhi Bağdâd* (Hatîb, *Târîhu Bağdâd* içinde, nşr. Kayser Ebû Ferah), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), XVII, 351-354; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 429, 430; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 13-14; Ahmed el-Menîni, *el-Fethu'l-vehbî 'alâ Târîhi Ebî Naşr el-'Utbî*, Kahire 1286, I, 107; Max Meyerhof, "Mine'l-İskenderiyye ilâ Bağdâd" (trc. Abdurrahman Bedevî, *et-Türâşu'l-Yenânî fi'l-hadâretü'l-İslâmiyye* içinde), Kahire 1940, s. 95; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 425-426; Abdurrahman Bedevî, *Eflûtin içinde'l-Arab*, Kahire 1955, s. 52-53; Safâ, *Edebiyyât*, I, 641; İbnü'z-Zübeyr v.dğr., *Sicillü esmâ'i'l-Arab*, Maskat 1411/1991, IV, 2527; a.mlf.ler, *Mu'cemü esmâ'i'l-Arab*, Maskat 1411/1991, II, 1831; Muhammed Kürd Ali, "İbn Hindü", *MMİADm.*, XXIV/1 (1949), s. 34-41; "İbn Hindü", *EP* (İng.), III, 800; Lutz Richter – Bernlengr, "Ebn Hendü", *Elr.*, VIII, 29-30.

SAHBÂN HALİFÂT

İBN HİNZÂBE

(ابن حنزابه)

Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Fazl
b. Ca'fer b. Muhammed b. Mûsâ
b. Hasen b. Furât el-Bağdâdî
(ö. 391/1001)

İhşîdî veziri ve hadis âlimi.

Zilhicce 308'de (Nisan 921) Bağdat'ta doğdu. Abbâsî Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş olan İbnü'l-Furât ailesine mensuptur. Babaannesi Hinzâbe'ye (Cinzâbe) nisbetle İbn Hinzâbe diye meşhur olmuştur. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh tarafından 320'de (932) vezir tayin edilen babası Fazl halifenin ölümünden sonra bu görevden azledildi. Halife Râzî-Billâh döneminde (934-940) Mısır ve Suriye Dîvânü'l-harâc reisi oldu. Emîrül-ümerâ İbn Râik, Râzî-Billâh'ı ikna ederek Fazl'ı yeniden vezirliğe tayin ettirdi. Böyle bir vazifeyi yürütecek kabiliyete sahip olmadığını düşündüğü için eski görevine dönmek isteyen Fazl'ın bu isteği uygun görüldü. İbn Hinzâbe'nin dedesi Ca'fer b. Muhammed ile babasının amcası Ali b. Muhammed de Abbâsîler döneminde vezirlik yapmıştır.

İbn Hinzâbe çocukluk ve gençlik dönemini Mısır ve Irak'ta geçirdi. Bağdat'ta Muhammed b. Hârûn el-Hadramî, İsfahan'da Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. Hamza, Hasan b. Muhammed ed-Dârekî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a yerleşti. Burada çeşitli hadis meclislerine katıldı. İhşîdî Emîri Ebû'l-Kâsım Ünûcûr b. İhşîd tarafından 7 Zilkade 335'te (30 Mayıs 947) vezir tayin edildi. İhşîdîler'den Ali (961-966) ve Ebû'l-Misk Kâfûr (966-968) dönemlerinde vezirliğini sürdürdü. 10 Cemâziyelevvel 357'de (12 Nisan 968) Kâfûr'un ölümüyle İhşîdî Devleti'nde idarî işler dört kısma ayrılınca İbn Hinzâbe malî işleri yürütmekle görevlendirildi. Bu dönemde başta yahudi asıllı Vezir İbn Killis olmak üzere bir grup kâtibi hapsederek işe başlayan İbn Hinzâbe, oğlu Ahmed'in annesinin İhşîdîler'in kurucusu Emîr Muhammed b. Tuğç el-İhşîd'in kızı olduğunu ileri sürerek Mısır, Suriye ve Haremeyn'de hüküm süren İhşîdî Emirliği için askerlerden oğlu adına biat aldı. Yüksek oranda vergi toplayıp bunun önemli kısmını maaşlı Türk askerlerine dağıtmasına rağmen onların arzularını tatmin edemedi. Sarayı ve bazı taraftarlarının evle-

ri âsiler tarafından yağma edildi. Kendisine bir zarar gelmemesi için gizlenmek mecburiyetinde kalan İbn Hinzâbe bu olaydan sonra otoritesini kaybetti. Makrîzî, onun bu sıralarda Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'a mektup yazarak Mısır'ı hiçbir mukavemetle karşılaşmadan alacağına dair ona güvence verdiğini kaydeder (Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, s. 382).

Karmatîler Remle'ye girdikleri zaman Remle Emîri Hasan b. Ubeydullah, İbn Hinzâbe'den yardım alarak tehlikeyi bertaraf etti. Yardıma gönderdiği askerler döndüklerinde ayaklanıp ondan istihkaklarını istediler. İbn Hinzâbe onların isteklerini karşılayamayınca çareyi yine saklamakta buldu. Bu defa da kâtiplerinin ve yakınlarının evleri yağmalandı. Ortaya çıktığında (Zilhicce 357/Ekim - Kasım 968) Remle Emîri Hasan b. Ubeydullah Mısır'ın idaresini de eline almıştı. Emîr Hasan, halkın İbn Hinzâbe'yi sevmediğini ve ona karşı düşmanlık beslediğini görünce onu hapsetti ve bütün mallarına el koydu. Şerîf Ebû Ca'fer el-Hüseynî araya girerek onu Emîr Hasan'ın zulmünden kurtardı. İbn Hinzâbe daha sonra görevine iade edildi (Rebûlâhîr 358/Şubat - Mart 969).

358'de (969) Fâtımî askerleri Cevher es-Sıkkî kumandasında Mısır'a dayandılar. Şehrin ileri gelenleri, İbn Hinzâbe'den Fâtımî kumandanı Cevher ile görüşmesini ve ondan eman dilemesini istediler. Şerîf Müslim b. Abdullah başkanlığındaki heyeti kabul eden Cevher istenilen emanı verdi. Ancak İbn Hinzâbe Cevher ile görüşmeden önce Mısır'daki İhşîdîler ve Kâfûr'un adamları eman dilemekten vazgeçip düşmanla savaşıma karar vermişlerdi. Fâtımî ordusuyla meydana gelen çarpışmada İhşîdîler mağlûp oldu. Bunun üzerine Mısır ileri gelenleri, İbn Hinzâbe'nin başkanlığında 17 Şâban 358'de (6 Temmuz 969) Cevher'in Cîze'deki karargâhına giderek bağlılıklarını bildirdiler. Cevher aynı gün Fustat'a girdi. Burada yerleşmeye ve hükümet dairelerini kurmaya karar verdi. İbn Hinzâbe'yi vezirlikte bıraktı. Mısır'da Abbâsîler adına okunmakta olan hutbeye son verip Fâtımîler adına hutbe okutmaya ve para bastırmaya başladı (*DîA*, VII, 456). İbn Hinzâbe de oğlu Ahmed'i çeşitli hediyelerle Mağrib'deki Fâtımî Halifesi Muizz'e göndererek bağlılıklarını bildirdi (Rebûlâhîr 359/Şubat - Mart 970). 361'de (971) Cevher'in